

Драган І. В.,
доктор філософії,
співробітник Міністерства внутрішніх справ України

ДИНАМІКА ТА ПРОБЛЕМИ ЕВОЛЮЦІЇ ІНСТИТУТУ ПОКАРАННЯ В УМОВАХ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

DYNAMICS AND PROBLEMS OF THE EVOLUTION OF THE PENALTIES INSTITUTE IN THE CONDITIONS OF SOCIAL DEVELOPMENT

У статті проаналізовано закономірності динаміки розвитку інституту покарання з давніх-давен до наших днів. Розглянуто історичні умови виникнення покарань в державах античного світу, їх мету, види та процедуру виконання. Визначено детермінанти, що призвели до найбільш поширеного застосування смертної кари, тортур та тілесних покарань в державах Стародавнього світу та Середніх віків. Констатовано, що покарання за вчинений злочин характеризувалося надзвичайною жорстокістю, мало виражений класовий характер, порушувало принципи рівності перед законом, законності та справедливості в контексті їх сучасного розуміння. Покаранню того часу була притаманна пріоритетна спрямованість на посилену охорону прав панівних верств суспільства, а його тяжкість була різною залежно від соціального статусу людини. В деяких країнах світу, зокрема в Стародавньому Вавилоні, в країнах, де застосовувалася кровна помста, можлива була страта взагалі невинної людини, що є порушенням принципів справедливості та індивідуальності покарання в їх сучасному трактуванні. Зазначено, що економічний розвиток держави, моральний та розумовий розвиток суспільства є визначальними чинниками становлення, формування та функціонування інституту покарання. Стрімкий розвиток філософської думки, культури та науки в епоху Просвітництва призвів до переосмислення допустимої міри покарання та його мети. Провідною ідеєю стала ідея справедливості, гуманізму та рівності перед законом. Зазнав критики класовий характер та жорстокість покарань, почала набирати обертів політика гуманізації кримінальної відповідальності. Філософами того часу були закладені наукові принципи, які стали концептуальними в ході еволюції покарання та прийняття законів багатьох країн світу і в наші дні. Результатом політики пом'якшення кримінальної відповідальності стало скасування смертної кари в ряді країн та зменшення питомої ваги покарань у виді позбавлення волі та довічного позбавлення волі. Визначено проблематику політики гуманізації кримінального покарання. Застосування пом'якшених покарань може бути не ефективним з причини різного рівня економічного, морального та розумового розвитку осіб. Вирішення зазначеної проблеми потребує ретельних наукових досліджень закономірностей динаміки еволюції системи покарань в умовах сучасних суспільних перетворень.

Ключові слова: система покарань, суспільний розвиток, чинники еволюції системи покарань.

The article analyzes of the development of the institution of punishment from ancient times to the present day. The historical conditions of the occurrence of punishments in the states of the ancient world, their purpose, types and procedure of execution are considered. The determinants that led to the most widespread use of the death penalty, torture and corporal punishment in the states of the ancient world and the Middle Ages are determined. It was established that the punishment for the committed crime was characterized by extreme cruelty, had a poorly expressed class character, violated the principles of equality before the law, legality and justice in the context of their modern understanding. The punishment of that time was characterized by a priority focus on the enhanced protection of the rights of the ruling classes of society, and its severity was different depending on the social status of a person. In some countries of the world, in particular in ancient Babylon, in countries where blood revenge was used, it was possible to execute a completely innocent person, which is a violation of the principles of justice and individuality of punishment in their modern interpretation. It is noted that the economic development of the state, the moral and intellectual development of society are determining factors in the establishment, formation and functioning of the institution of punishment. The rapid development of philosophical thought, culture and science during the Enlightenment era led to a rethinking of the permissible measure of punishment and its purpose. The leading idea was the idea of justice, humanism and equality before the law. The class nature and brutality of punishments were criticized, and the policy of humanizing criminal responsibility began to gain momentum. Philosophers of that time laid down scientific principles that became conceptual in the course of the evolution of punishment and adoption of laws in many countries of the world even today. The result of the policy of mitigation of criminal responsibility was the

abolition of the death penalty in a number of countries and a reduction in the specific weight of punishments in the form of deprivation of liberty and life imprisonment. The problems of the policy of humanizing criminal punishment are defined. The application of reduced punishments may not be effective due to different levels of economic, moral and mental development of individuals. The solution of the mentioned problem requires thorough scientific studies of the laws of the dynamics of the evolution of the punishment system in the conditions of modern social transformations.

Key words: system of punishments, social development, factors of evolution of the system of punishments.

Постановка проблеми. Еволюція покарання проходить водночас з еволюцією людства та залежить від його розвитку, системи цінностей, культури та моральності. Інститут покарання, як соціально-правове явище, нерозривно корелює з динамікою політичної, економічної, соціальної та духовної сфер життя суспільства. Тому суспільні перетворення у вказаних сферах являються визначальними чинниками внесення змін до системи покарань.

Загальновідомо, що висока ефективність правового захисту громадян від протиправних посягань є однією з умов побудови високорозвиненої країни. Водночас дієвість політики держави у сфері протидії злочинності залежить від рівня чинної системи покарань. Це означає, що розвиток суспільства приводить до потреби оптимізації інституту покарання, застосування максимально ефективних та економічно виправданих покарань.

Враховуючи викладене, з метою розв'язання проблем ефективності кримінального покарання, забезпечення дієвої кримінально-правової політики держави, актуальною є потреба дослідження чинників еволюції інституту покарання.

Стан досліджень і публікацій. У правовій науці проблемам кримінального покарання присвячені наукові праці П.П. Андрушка, М.І. Бажанова, О.М. Бандурки, І.А. Войтюк, Н.Г. Габлей, Т.А. Денисової, О.М. Джужи, О.О. Кваші, О.М. Костенка, В.Т. Маляренка, В.О. Меркулової, І.І. Митрофанова, П.П. Михайленка, Є.С. Назимка та ін.

Філософсько-правові аспекти покарання відображені в працях Ч. Беккарія, В. Гегеля, Ф. Ліста, Ш. Монтеск'є, Х. Томазій, Л. Фейєрбаха, Й. Фіхте тощо.

Питання покарання досліджували фахівці широкого кола дисциплін, зокрема науковці кримінального, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого права та кримінології. Актуальність дослідження покарання

зумовлена винесенням проекту нового Кримінального кодексу України. Міждисциплінарний характер покарання наводить на очевидний висновок, що інститут кримінального покарання є тим феноменом, який потребує детального філософського аналізу.

Метою статті є вивчення впливу динаміки суспільного розвитку на еволюцію інституту покарання, аналіз практичних проблем системи покарань.

Виклад основного матеріалу. Покарання з'явилося одночасно з поділом суспільства на соціальні класи. Панівні верстви населення, для захисту власних інтересів і регулювання суспільних відносин, розробили та впровадили загальнообов'язкові правила поведінки. У разі вчинення діяння, яке порушувало прийняті правила поведінки, спрацьовували норми права, які передбачали застосування до порушника відповідного виду покарання.

Покарання за скоєний злочин було найбільш суворим заходом впливу на поведінку людини. В часи античності, в багатьох первісних народів, державах Стародавнього світу, а потім Середніх віків, одним з найбільш поширених покарань була страта.

Умовою, яка сприяла розповсюдженню застосування смертної кари, була впевненість законодавця, що жорсткими засобами правового впливу можна якщо не викоринити, то значно знизити рівень злочинності. Хрестоматійний приклад – закони Драконта, прийняті в Афінах 621 р. до н.е. Як відомо, смертна кара вводилася навіть за крадіжку зерна чи овочів. Коли у законодавця поцікавилися, чим пояснюється така жорстокість, Драконт відповів, що меншого покарання ніж смерть будь-який злочин не заслуговує, а більшого – він придумати не зміг [1, с. 274].

Виконання смертної кари проводилося в тій формі, яка була прийнята в окремій державі, місцевості, регіоні. У Стародавньому Єгипті смертний вирок призначався за посягання на

владу фараона, держави, злочини проти релігії, наругу над могильними похованнями, вбивство, кривоприсягу та неправдивий наклеп. Звинувачених у змові проти фараона спалювали живцем або топили в річці Ніл. У разі крадіжки культових предметів, пограбування поховань покарання було схоже на релігійний ритуал, в якому засудженого позбавляли життя перерізаючи шию та відсікаючи руки.

У Вавилоні, Індії, Китаї злочинців спалювали, топили, саджали на палю, закопували живцем у землю, розрізали на частини. Найсуворіші покарання були властиві Китаю, де смерть передбачалася в 200 випадках [2, с. 63].

За стародавніми законами Ману (створені в Стародавній Індії у II ст. до н.е. – II ст. н.е.) за образу відрізали язик, за перелюбство жінок зацьковували собаками, а чоловіків спалювали живцем на розпеченому залізному ліжку.

Для кожного полісу Стародавньої Греції були притаманні свої форми смертної кари. Так розповсюдженим було скидування до каменоломень, в Спарті застосовувалося задушення, в Македонії утоплення та каменування, в Мессалії обезголовлювання, в Македонії каменування та утоплення, в Афінах отруєння та розпинання (не для вільних людей). О. Гавриленко доповнює цей перелік «забиванням каменями, палками тощо» [3, с. 63].

У Римі, за Законами XII Таблиць до рабів – спокусників весталок, застосовувалося розп'яття, до осіб, які вчинили вбивство родичів – утоплення в шкіряному мішку, паліїв спалювали на вогнищі, за інцест та лжесвідчення, а також для рабів за крадіжку – скидання з Таврійської скелі, весталок, що порушили обітницю цнотливості закопували живцем в землю. Окрім того, існували повішання, утоплення, колесування, обезголовлювання, задушення, затоптування, розпилення, розривання тіла, розбиття об стіну, кара в мішку з отруйними зміями, насильницьке кровопускання, розтерзання звірами, підвішування на гаку тощо.

Розповсюдженими покараннями в ті часи також були тортури та тілесні покарання. У Стародавньому Єгипті застосовувалося понівечення, покарання 100 ударами із нанесенням 50 ран, відрубання рук, відрізання язика, каторжні роботи, насадження на кіл.

У Вавилоні, за законами царя Хаммурапі (створені в Стародавньому Вавилоні

у 1750 роках до н.е.) передбачалося відрізання пальців сину, якщо він ударить свого батька [3, ст. 195]; лікарю – у разі невдалої операції, наслідком якої була смерть пацієнта або він пошкодить йому око [3, ст. 218]; найманому робітникові, якщо той «украде насіння або корм і це буде знайдено в його руках» [3, ст. 253]; цирульнику, якщо він прибере або накладе рабу «знак непродажного» без дозволу на це його хазяїна [3, с. 226]. Законодавець суворо карав за невдячність прийомних синів: «Якщо син євнуха або син блудниці скаже своєму названому батькові або названій матері: «Ти не батько мені» або «Ти не матір мені», йому слід відрізати язик». У наступній статті закону зазначалось: «Якщо син євнуха або син блудниці дізнається про дім свого рідного батька і зненавидить свого названого батька або названу матір і піде в дім свого батька, – йому слід вирвати око» (ст. 192, 193) [4, с. 24].

В Стародавньому Китаї тортури характеризувалися надзвичайною жорстокістю і різноманітністю способів їх виконання. Найбільш поширеними покараннями були: гун – кастрація, ні – відрізання носа; бінь – вирізання колінних чашечок; дай – побиття по п'ятах; відрубання однієї або обох ніг.

В Стародавньому Римі застосовувалися покарання у вигляді побиття батогами, відрізання язика, пальців рук, вух тощо.

Застосування покарання в ті часи не витримує критики в питанні дотримання принципу справедливості в контексті його сучасного розуміння. Так, за законами царя Хаммурапі можливе було покарання взагалі невинної людини. Наприклад, якщо правопорушник вбивав чиюсь дочку, то покарання могло полягати у вбивстві доньки злочинця.

В багатьох стародавніх і середньовічних суспільствах по всьому світу існував такий вид покарання як кровна помста, яка також передбачала можливість страти особи, не причетної до скоєння злочину. Кровну помсту почали застосовувати за часів родового ладу, коли вона була морально-етичною нормою. Механізм виконання кровної помсти базувався на принципі таліону – на вимогу роду потерпілого страчували рівноцінного представника з роду вбивці («око за око, зуб за зуб»).

В літописах та народних легендах описані випадки застосування кровної помсти шляхом

відсічення голови, спалення, розстрілу, повішення, четвертування, розірвання конем, закопування в землю тощо.

Часто карали не тільки винного, але і його родичів. У глибоку давнину винищувався весь рід злочинця. У циньському Китаї за державні злочини страчували не тільки злочинця, але і три покоління його родичів по лінії батька, матері й дружини [2, с. 63].

За законами Хаммурапі зберігався принцип колективної відповідальності общини. Якщо на її території траплялося пограбування і грабіжника не було встановлено, то відповідальність покладалась на общину в цілому [2, с. 63].

Смертна кара мала широке застосування і пізніше. Наприклад, Статут Великого князівства Литовського передбачав позбавлення людини життя покаранням за великий перелік злочинів, зокрема злочинів проти держави, проти особи, у разі порушення релігійних настанов і заповідей і т.д. Жорстокими були способи виконання смертної кари, а саме – здирання шкіри, повішення за ребро, насадження на кіл, четвертування, закопування в землю, розірвання кінцями тощо.

Водночас мав місце виражений класовий характер покарань (міра покарання залежала від суспільного статусу особи). За законами Хаммурапі до злочинців нижчих соціальних класів застосовувалися більш суворі покарання, особливо, якщо злочин було вчинено проти людини яка належала до панівних верств населення.

Яскраво виражений кастовий характер мав місце в Стародавній Індії, де суспільство поділено до наших днів на чотири касты (варни): брахманів (найвища каста, варна жреців), кшатрійів (воїнів), вайш'ів (землевласників, торговців), шудр (слуг і ремісників). Покарання було спрямовано на посилену охорону особи та привілеїв брахманів, а тяжкість покарання залежала від того до якої касты належить особа. Так тому, хто насмілиться зневажливо повчати брахмана в рот та вуха вливалось кип'яче масло, а в разі підняття на брахмана руки або іншої частини тіла, частина тіла, яка була піднята, повинна була бути відрізаною. За незволени зносини з брахманкою кшатрій, наприклад, карався штрафом, вайш'я – конфіскацією майна, а шудру чекала кара на смерть [2, с. 63].

Водночас брахман не піддавався смертній карі та катуванню зовсім, в разі вчинення ним злочину на його лобі ставили клеймо осудного.

За часів князівського періоду Київської Русі застосування покарання залежало від соціального становища як злочинця, так і потерпілого. Посягання на життя, честь і майно феодалів каралося суворіше, ніж посягання на життя, честь і майно простих вільних людей давньоруського суспільства [5, с. 85].

Пізніше, наприкінці XIV – першій половині XVII століття українські землі перебували під владою Польщі та Литви. Відповідно до норм польсько-литовського права, які були чинними на українських землях – життя, майно, честь і особиста гідність представників панівних станів, передусім шляхти, захищалися посиленними санкціями. За вчинення певних злочинів представниками шляхти передбачалися значно менші покарання, ніж за вчинення таких самих злочинів простими людьми. Інколи шляхтичі взагалі звільнялися від покарання. Приміром, за Литовським статутом карою за образу шляхтича була в'язниця, за образу не шляхтича – штраф [6, с. 195].

Філософи епохи Відродження (друга половина XIII століття – XVI століття) одними з перших заговорили про надмірну жорстокість покарань та піддали різкій критиці класовий характер правової відповідальності за скоєний злочин. Так, відомий англійський юрист філософ Томас Мор виступав проти застосування пом'якшених покарань до представників панівних верств населення. Італійський гуманіст філософ XV ст. Аламанно Ринуччіні стверджував, що про жодну свободу не може йтися у країні, де не існує рівності перед законом. Інший італійський філософ Маттео Пальмієрі вважав, що свобода – це можливість жити з дотриманням вимог справедливості, яка закріплена в законах та звичаях. Надання привілеїв при винесенні та виконанні покарань є прямим порушенням принципів справедливості та законності.

У XVII–XVIII столітті розпочалася епоха Просвітництва, яка ознаменувалася стрімким розвитком матеріального виробництва, культури, наукової та суспільної думки. Просвітники-гуманісти проголошували ідеї справедливості, гуманізму, рівності перед законом, вважали

метою функціонування суспільства людське щастя, найвищою цінністю – цінність людини, а однією з причин несправедливості у світі та недосконалості законодавства нестачу справжніх знань.

До вісімнадцятого століття покарання мало прикладний характер, а будь-які напрацювання в теоретичних і практичних аспектах кримінального права були відсутні. Не існувало чіткого наукового визначення сутності покарання. Законодавство, яке формувалося в епоху забобон, низького рівня освіченості та релігійної нетерпимості, будувалося на принципах інквізиційного процесу, не могло змиритися з новим підходом до трактування явищ покарання та злочину, висунутими на перший план принципами дотримання прав і свобод людини, гуманізму та недопустимості надання привілеїв в ході застосування покарання.

Початок епохи Просвітництва став відправним моментом для стрімкого розвитку юридичної науки, в тому числі науки кримінального права. Концептуальною ідеєю епохи стала ідея еволюції людства шляхом набуття нових знань, вдосконалення суспільного ладу та системи законодавства. З розквітом людської думки почалося переосмислення ролі покарання, його міри, завдань і функцій.

Проголошення гуманізму, як провідної ідеї, призвело до появи нових підходів до трактування кари. В наукових працях з'явилася вказівка на те, що застосування кари, розмір якої не пропорційний тяжкості злочину, не лише не ефективне, а й не доцільне. В разі, якщо не виправдано м'яке покарання не діє в питанні запобігання злочинності, то надміру жорстоке сприяє не виправленню злочинців, а їх моральній деградації.

Якщо до початку епохи Просвітництва кримінальне покарання розумілося як помста злочинцеві з боку спочатку потерпілого, а потім держави, що захищала потерпілого та діяла від свого імені, то з її настанням покарання почало розглядатися як таке, що мало пріоритетною метою запобігання вчиненню нових злочинів.

З настанням періоду Просвітництва ряд європейських філософів і юристів, зокрема Ч.Беккарія, Вольтер, Ж.Бріссо де Варвіль, Л.Лепелетьє де Сан-Фаржо, А.Фейєрбах тощо доводили необхідність дотримання принци-

пу відповідності міри покарання та тяжкості скоєного злочину, переконували, що має бути міра розумності покарання, яку держава не мала права перевищувати. Було сформульоване положення, відповідно до якого, держава не зобов'язана тиснути на винного карально-репресивною системою органів, а покарання має слугувати як справедливості, праву, так і засудженому. Метою покарання повинно бути перешкодження злочинцю заподіяти шкоду суспільству, та утримання інших осіб від злочинних дій, перевиховання засудженого. Злочинець має бути зацікавленим у правосудді, а виконання покарання не може супроводжуватися приниженням особистості. В ті часи також зазнав критики класовий характер покарань, було зроблено акцент на необхідності неухильного дотримання принципу рівності перед законом незалежно від соціального становища як злочинця, так і потерпілого.

З проголошенням гуманістичних ідей епохи Просвітництва розпочався процес пом'якшення покарань, ідея рівності перед законом та дотримання прав людини поступово почала висуватися на перший план.

Філософами того часу були закладені гуманістичні наукові засади, які стали основоположними в ході становлення юриспруденції та мають визначальний вплив на написання та прийняття законопроектів багатьох країн світу і в наші дні.

Філософсько-правовою платформою нового підходу щодо застосування покарання став трактат Ч.Беккарія «Про злочини і покарання», який вийшов у світ у 1764 році. В трактаті філософ піддав різкій критиці жорстокість покарань, нелюдські умови утримання ув'язнених, поліційне свавілля та формальну систему доказів інквізиції. Принцип верховенства права, викладений в трактаті, став домінуючим в ході прийняття законопроектів багатьох країн світу, його дотримання визначається як основоположна умова захисту прав і свобод людини та громадянина.

Ч. Беккарія вважав, що єдиним фундаментальним критерієм, який визначає тяжкість покарання повинна бути шкода, завдана скоєним злочином суспільству.

Вагомим кроком в напрямку забезпечення прав людини в ході виконання покарань стало ухвалення Установчими зборами Франції

26.08.1789 р. «Декларації прав людини і громадянина». В Декларації були визначені природні права людини, проголошені принципи рівності перед законом та законності в процесі здійснення кримінального правосуддя, презумпція невинуватості.

Наступною подією, що сприяла визнанню принципу дотримання прав і свобод людини і громадянина як основоположного принципу кримінального покарання, стало внесення правок до Конституції США «Білль про права», які набрали чинності 15 грудня 1791 року. Внесеними правками було визначено правовий статус та права громадянина США.

Загалом, процес пом'якшення кримінальних покарань характерний для багатьох країн світу, зокрема країн Європи, починаючи з вісімнадцятого століття та має загальносвітову тенденцію і в наші дні.

Вважаємо, що в Україні поштовхом, який призвів до відходу від карально-репресивної концепції покарання, стала зміна ціннісних пріоритетів суспільства після виходу України зі складу СРСР.

Посилена увага світової спільноти щодо дотримання прав людини приводить до того, що скасування смертної кари, як покарання, що посягає на невідчужуване право людини – право на життя, також має загальносвітову тенденцію. Так з 197 країн світу смертну кару скасовано на законодавчому рівні в 104 країнах. В деяких країнах впровадженій мораторій на застосування смертної кари. В ряді країн, зокрема в США та Китаї смертна кара застосовується й досі. В окремих державах смертна кара присуджується лише як покарання за особливо тяжкі злочини, що вчинені за обтяжуючих обставин. В Україні з прийняттям Кримінального кодексу від 28.12.2000 р. смертну кару було скасовано, найсуворішим покаранням стало довічне позбавлення волі.

Водночас кровна помста, яка була розповсюдженою у старому світі, застосовується лише в Албанії, державі з високим рівнем злочинності та соціально-політичною нестабільністю. В усіх інших країнах світу кровна помста скасована.

Політика гуманізації покарання внесла корективи в діяльність судової гілки влади України, привела до того, що призначен-

ня судом кримінального покарання у вигляді позбавлення волі можливе лише у виняткових випадках, з урахуванням тяжкості вчиненого злочину або в разі, якщо застосування більш м'якого покарання не є достатнім для досягнення мети кримінально-правової відповідальності. У п. 2 Постанови Пленуму Верховного суду «Про практику призначення судами кримінального покарання від 24.10.2003 р. № 7 зазначено, що «коли санкція закону, за яким особу визнано винною, нарівні з позбавленням волі на певний строк передбачає більш м'які види покарання, при винесенні вироку потрібно обговорювати питання про призначення покарання, не пов'язаного з позбавленням волі. У разі обрання покарання у виді позбавлення волі це рішення повинно бути вмотивовано у вирокі» [7, с. 15]. Внаслідок чого сформувалася стійка тенденція до зменшення кількості обвинувальних вироків, у яких застосовується покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк, а також вироків у виді довічного позбавлення волі. Так, за даними судової статистики, у 2001 р. позбавлення волі застосовано до 70 308 осіб, що становить 66,2% від загальної кількості засуджених; у 2010 р. до 40 818 осіб, що становить 24,2% від загальної кількості вироків, у 2019 р. тюремне ув'язнення призначено 13 230 особам, або до 18,8% від загальної кількості засуджених. У 2001 році покарання у виді довічного позбавлення волі було застосовано до 138 осіб, що становить 0,13; від загальної кількості засуджених, у 2019 році до 16 осіб, або до 0,016% від загальної кількості засуджених [8].

Концептуальним принципом сучасного кримінального законодавства є принцип особистої відповідальності, який унеможливає притягнення до відповідальності за злочин, якого особа не вчиняла. Відповідно до вказаного принципу ніякі інші особи (близькі родичі злочинця) не можуть бути притягнені до кримінальної відповідальності за діяння, які вони не скоювали. Цей принцип закріплений в ч. 2 ст. 2 Кримінального кодексу України (далі – КК України) «Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вирокі суду» [9, с. 6].

Постає питання: Які чинники приводять до зміни пріоритетів в ході призначення покарань та вибору політики гуманізації покарання? На нашу думку, покарання є відображенням рівня моралі та духовної культури суспільства. Невігластво, забобони, низький рівень розумового розвитку та моралі, відсутність філософського осмислення сутності покарання, його мети та функцій породжували жорстку систему покарань, що пригнічувала особистість та особисту волю.

На кожному історичному етапі розвитку суспільство, держава застосовували ті види покарань, які відповідали уявленням про вид та розмір необхідного покарання, а також ті заходи примусового характеру, які з погляду зору законодавця були доцільними та допустимими для забезпечення процедури практичного виконання покарань. Саме рівень розвитку суспільства є визначальним чинником становлення і функціонування держави та права. Еволюція держави приводить до трансформацій інституту покарання. Жорстокість покарань, завдання фізичних, психічних страждань і приниження людської гідності в ході виконання покарання не притаманні суспільству з високим рівнем розвитком.

Доцільно зазначити, що суттєві зміни в суспільній свідомості являються поштовхом для кожного нового етапу економічного розвитку. Однією з найбільш важливих причин розповсюдження покарань у виді позбавлення людини життя в країнах Стародавнього світу та Середніх віків був низький рівень економічного розвитку держав. Побудова в'язниці, острогу чи каземату, зведення стін та ровів, утримання сторожі та харчування ув'язнених потребували відповідних матеріальних витрат. Найбільш маловитратними покараннями були смертна кара, тортури та тілесні покарання. Не потребувало відповідних витрат і застосування кровної помсти. Тому виконання покарань, альтернативних поширеним, могла забезпечити лише заможна держава, а такої заможності не вистачало країнам того часу. Це означає, що економічний розвиток держави, поряд з моральним та духовним розвитком суспільства є визначальними чинниками еволюції інституту покарання.

Розвиток суспільства призводить до накопичення знань, професійних навичок та досвіду у всіх сферах суспільного життя, переоцінки

суспільних стереотипів, відходу від застарілих та слідування ціннісним пріоритетам, в тому числі в питанні застосування кримінальних покарань. В часи науково-технічного прогресу можливості для інтенсивного обміну інформацією значно підвищуються. Розвиток мережі Інтернет та журналістики розширює можливості людини для вільного висловлювання власних поглядів, осуду жорстких покарань. Результатом чого є посилення впливу правозахисних організацій на внесення змін до системи покарань.

Суспільство, як соціальна система, в процесі історичного розвитку зазнає закономірних, необхідних та безперервних змін. Невпинна модернізація соціуму, безперервність та незворотність суспільних змін в ході еволюції суспільства являються рушійними чинниками, що забезпечують постійний процес трансформацій інституту покарання. Від динаміки та закономірностей розвитку суспільства залежить динаміка та напрям еволюції покарання.

Але проблематика політики пом'якшення кримінальних покарань полягає в тому, що не для всіх членів сучасного соціально-неоднорідного суспільства притаманний високий рівень розумового, морального та економічного розвитку.

Ми поділяємо позицію Л.П.Морозової, яка вказує що «гуманізм – це філософський і етико-соціологічний принцип відношення до людини як до вищої цінності. Як духовно-культурне явище гуманізм є головним змістом цивілізаційного процесу, в ході якого він проявляється у різноманітних якостях: етична норма, соціальний ідеал, духовна цінність, свобода волі, взаємодопомога і співробітництво, повага до прав і гідності особистості, рівність і рівноправність, справедливість, захист від зла і насилля» [10]. Вказана позиція наголошує на потребі забезпечення гуманного відношення до людини, незалежно від статусу, чи то підозрюваного, обвинуваченого, чи потерпілого. Це означає, що кримінальне покарання повинно забезпечувати дотримання прав та інтересів як суспільства в цілому, так і кожної окремої особи.

В разі, якщо пом'якшене покарання застосовується до злочинця, який не має наміру стати на шлях виправлення, зневажливо ставиться до

прав і свобод інших осіб та суспільства в цілому, таке покарання може бути не ефективним в питанні досягнення виховної мети покарання, що закріплена в ст. 51 КК України, а також забезпечення захисту прав потерпілого. Це є порушенням принципів справедливості та гуманізму.

Сумнівним також виглядає дотримання принципу рівності перед законом в умовах різного рівня майнового стану громадян. Так у ч. 5 ст. 53 КК України закріплено порядок заміни несплаченої суми штрафу позбавленням волі на строк від одного до дванадцяти років залежно від розміру штрафу та тяжкості скоєного злочину. Відповідно до ст. 96⁷ передбачено покарання у вигляді штрафу у разі вчинення злочинів невеликої, середньої тяжкості, тяжких злочинів та особливо тяжких злочинів. Відповідно особа, яка є платоспроможною, в тому числі за рахунок привласнення суспільної власності – позбавленню волі не підлягає, особа, яка привласнила небагато матеріальних цінностей – відправляється до місць неволі. Що є порушенням не лише принципу рівності людини та громадянина перед законом, а й принципу соціальної справедливості. Також виникає питання: який виховний ефект має покарання у вигляді штрафу до особи, яка вчинила тяжкий або особливо тяжкий злочин?

Вказані проблеми ведуть до виникнення протилежності поглядів у виборі політики дер-

жави у сфері застосування покарань. З одного боку громадськість, правозахисні організації не схвалюють перевищення міри покарання над тяжкістю скоєного злочину, з іншого застосування пом'якшених покарань може бути неефективним в питанні запобігання злочинності та захисту прав потерпілого та суспільних інтересів. Показовим в цьому плані стала протилежність суспільних поглядів щодо скасування смертної кари в ряді країн світу, зокрема в Україні. Дискурс стосовно вказаної проблематики обіцяє бути актуальним та доволі довготривалим.

Висновки. Отже, розв'язання проблем інституту покарання в сучасному суспільстві потребує розробки та впровадження достатньо гнучкої, диференційованої системи покарань, яка є ефективною для досягнення мети покарання, гарантує дотримання принципів гуманізму, справедливості та рівності перед законом в кожному окремому випадку.

Безперервний розвиток суспільства зумовлює появу нових питань щодо еволюції інституту покарання та проблем його ефективності. Це приводить до потреби проведення нових наукових досліджень та пошуку прогресивних концепцій в контексті сутності й функцій покарання. Тому очевидною є нагальна потреба у ретельних наукових дослідженнях чинників та закономірностей динаміки системи покарань в умовах сучасних суспільних перетворень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гривняк Л. Ю. Смертна кара та її функції в праві східних деспотій та класичного рабовласницького суспільства: спроба порівняльного аналізу. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. Том 21 (60). № 1. 2008. С. 270–277.
2. Бостан Л. М., Бостан С. К. Історія держави і права зарубіжних країн. Держава і право епохи станово-кастового суспільства : навчальний посібник. Запоріжжя : Запорізький юридичний інститут, 2000. 339 с.
3. Гавриленко О. А. Право античних держав Північного Причорномор'я : навчальний посібник. Харків : Національний Університет внутрішніх справ, 2004. 111 с.
4. Закони царя Хаммурапі (XVIII ст. до н. е.). Історія держави і права зарубіжних країн: хрестоматія / за ред. В. Д. Гончаренка. Київ : Ін Юре, 2002. С. 24–25.
5. Історія держави і права України : підручник : у 2 т. /за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина. Київ : Ін Юре, 2000. Т. 1. 648 с.
6. Чубатий М. Огляд історія українського права. Львів : Світ, 2005. 490 с.
7. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24 жовтня 2003 р. «Про практику призначення судами кримінального покарання». *Вісник Верховного Суду України*. 2003. № 6. С. 14–25.
8. Інтернет: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ Судова влада України.
9. Кримінальний кодекс України. Нормативні документи з урахуванням останніх змін в редакції станом на 01.09.2019 року. Видавництво ТОВ ВВП «Нотіс». 2018. 204 с.
10. Морозова Л. П. Гуманізм: особливості історичного розвитку. URL: <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2010/txt/morozova.php>